

Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkîfi'l-makâsidi'l-yakîniyye
(Abdülbâki Ârif Efendi, [İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 312], 1b-103a)

Ethem KARAÇOBAN*

Atıf/Citation: Karaçoban, Ethem, “*Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkîfi'l-makâsidi'l-yakîniyye* [A Review of *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkîfi'l-makâsidi'l-yakîniyye*]”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Journal of Düzce University Faculty of Theology] 4/2 (Güz 2020): 208-215.

Öz

Osmanlılar döneminde İslâm inanç esaslarına dair çeşitli türlerde birçok eserin kaleme alındığını biliyoruz. Abdülbâki Ârif Efendi'nin (ö. 1125/1713) *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkîfi'l-makâsidi'l-yakîniyye*¹ adlı eserinin diğerlerinden en önemli farkı alanında kaleme alınan ilk Türkçe eser olmasıdır. Yazıldığı dönem dikkate alındığında bu önemli bir özelliktir. Eserin büyük bir kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Zira bizim çalışmalarımız sırasında kütüphanelerde tespit edebildiğimiz nüshaların sayısı kırka ulaşmıştır. Müellifin kelâm, ahlâk, siyer gibi ilimlerde devrin önde gelen âlimlerinden olması ayrıca zikredilmesi gereken bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Menâhic, Akaid, Ârif Efendi, Osmanlılar.

Abstract

We know that many works of various genres on the principles of Islamic belief were written during the Ottoman period. The most important difference of Abdülbaki Arif Efendi's (d. 1125/1713) work titled *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkîfi'l-makâsidi'l-yakîniyye* from the others it is the first Turkish work written in the field. This is an important feature considering the period in which it was written. We can say that the work received great acceptance. Because the number of copies we could detect in libraries during our work has reached forty. It should also be mentioned that the author is one of the leading scholars of the period in many other sciences such as kalam.

Keywords: Kalam, Menahic, Faith, Arif Efendi, Ottomans.

* Dr. Ethem Karaçoban, Gebze Anadolu İmam Hatip Lisesi [PhD, Gebze Anatolian Imam Khatip High School], ethemkaracoban@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-8906-8287.

¹ Eser Ethem Karaçoban tarafından “*Abdülbaki Arif Efendi'nin Menahicü'l-Usul'ü ve Kelâmî Görüşleri*” adı altında yüksek lisans tezi olarak incelenmiş ve nüsha karşılaştırılması yapılmıştır. Değerlendirme bu tez esas alınarak yazılmıştır. (Ethem Karaçoban, *Abdülbaki Arif Efendi'nin Menahicü'l-Usul'ü ve Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.)

Birçok ilim dalında uzman olduğu ifade edilen² Abdülbâki Ârif Efendi,³ kütüphane fişlerinde çeşitli isimlerle kayıtlı olan⁴ *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkıfi'l-makâsidi'l-yakîniyye*⁵ adlı eserinin girişinde, şeriat ilimlerinin yedi kısma ayrıldığını ve bunlardan birinin de ilm-i kelâm olduğunu belirtir. Akabinde eserini kaleme alma amacını ifade eder. Müellife göre yedi kısma ayrılan bu ilim dallarında birçok eser kaleme alınmış olsa da bunların çoğu Arapça yazılmıştır. Bu noktadan hareket eden müellif yıllarca tuttuğu notları Mustafa Paşa'nın⁶ isteği üzerine "*Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkıfi'l-makâsidi'l-yakîniyye*" adı altında bir araya getirdiğini söyler. Eserin yazılma amacını bu şekilde özetleyen Ârif Efendi daha sonra kitabın içeriği hakkında bilgi verir.

Eserin muhteviyatından da anlaşılacağı gibi müellif ana bölümleri bâb yerine kullanılan "meslek", alt konuları ise fasl yerine kullanılan "menhec" başlığı altında bir araya getirmiştir. Eser bir mukaddime, beş meslek, yirmi sekiz menhec ve birçok alt başlıktan oluşmaktadır.

Mukaddime başlığı altında kelâmın tanımı, konusu, faydası, isimlendirilmesi gibi konular üzerinde durur. Burada verdiği bilgilere göre kelâmî konular ya şeriattan alınmış ve kabul edildikten sonra "burhân-ı aklî" ile desteklenmiş ya da hem şeriat hem de aklın mutabakatı ile sabit ve müberhen olmuştur. Kelâm cumhura göre farz-ı kifâyedir. Ancak mü'min olacak kadar kelâm ilmine vakıf olmak farz-ı ayndır. Kelâm ilminin önemini vurguladıktan sonra bu ilme

² Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâfîn*, nşr. İbnülemin Mahmûd Kemâl (İstanbul: y.y., 1928), 669-670.

³ Abdülbâki Ârif Efendi'nin doğum tarihi hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Kasımpaşa'da doğmuş, devletin çeşitli kademelerinde çalışmış, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Kadılık görevi kapsamında Selanik ve Bursa'da görev yapmıştır. Rumeli Kazaskerliğinden sonra zorunlu ikamet için Bursa'ya gönderilmiş, buradan İstanbul'a geçen Abdülbâki Ârif Efendi 8 Şevval 1125/28 Ekim 1713 de İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp Sultan Türbesi hazîresine defnedilmiştir. Abdülbâki Ârif Efendi'nin; 1. *Dîvan*, 2. *Mi'racnâme*, 3. *Siyer-i Nebî*, 4. *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkıfi'l-makâsidi'l-yakîniyye*, 5. *Mukaddime-i Ahlâk-ı Nâsirî Muarrebî*, 6. *Makâle-i Kandîyye (Mukaddime-i Fethiyye-Makâme-i Fethiyye)*, 7. *Risâle-i Lâm*, 8. *Ma'ne'l-bid'a*, 9. *Tahmîs-i Kasîde-i Bânet Suâd*, 10. *İmrüün ve nefsihû*, 11. *Şerhu kasîde-i Abdullah Pâşâ*, 12. *Muarreb-ü risâleti'l-hakîka ve'l-mecâz*, 13. *el-Marife ve'n-nekre*, 14. *Ta'ribü Risâleti'l-İşâm fi'l-hakîkati ve'l-mecâz* gibi birçok eseri mevcuttur. (Mustafa İsmet Uzun, "Abdülbâki Ârif Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/195-198; Ethem Karaçoban, *Abdülbaki Arif Efendi'nin Menâhicü'l-Usul'ü ve Kelâmî Görüşleri*, 4-21.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Değerli Türk Âlimi ve Güzel Sanatlar Üstadı Abdülbâki Arif Efendi", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 22/85 (1958), 101-115.

⁵ Abdülbâki Ârif Efendi'nin kelâm alanında yazdığı eserinin adıdır. Eser Türkçe yazılmış olup kütüphanelerde, *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkıfi'l-makâsidi'l-yakîniyye*, *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkıfi'l-makâsidi'l-ayniyye*, *Menâhicü-usulü'd-dîn*, *Menâhic fi'l-akâid* gibi çeşitli isimlerle kayıtlıdır (Karaçoban, *Abdülbaki Arif Efendi'nin Menâhicü'l-Usul'ü ve Kelâmî Görüşleri*, 4-21).

⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967-1972), 1/128; Semiha Ayverdi. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* (İstanbul: y.y., 1975), 2/75. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. 3 Kasım 1676-15 Aralık 1683 tarihleri arasında yedi yıl bir ay on iki gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. (Uzun, "Abdülbâki Ârif Efendi" 1/195-198; Karaçoban, *Abdülbaki Arif Efendi'nin Menâhicü'l-Usul'ü ve Kelâmî Görüşleri*, 4-21.)

karşı çıkanların itiraz noktalarını sıralayarak itirazlara cevap verir. Bilgi bahsini ele alır ve bilgiye ulaşmanın, nazar-istidlâl ve riyâzet olmak üzere iki yolu olduğunu ifade eder.

el-Meslekü'l-evvel olarak ifade ettiği ilk bölüm üç menhecden müteşekkil olup burada Allah'ın varlığı ve yaratılanlara benzemediği gibi konular ele alınır.

Müellif birinci menhecde, Allah'ın zorunlu varlık (vâcibü'l-vücûd) olduğu hususunda iki isbât yolu bulunduğunu ifadeden sonra açıklamalarına geçer. İki yoldan biri Kur'an âyetlerinden anlaşılan ve akıl sahiplerinin kolaylıkla kabul edeceği yoldur. Diğeri ise felsefi deliller yoluyla yapılan ispatlardır. Bunun da biri kelâmcıların (meslek-i mütekellimin) diğeri ise felsefecilerin (meslek-i hükemâ) olmak üzere iki yolu mevcuttur. Kelâmcıların yolu Kur'an'a uygun olduğundan daha faydalıdır. İkinci menhecde, Allah'ın diğer varlıklara benzemediği hususunu ele alır. Üçüncü menhecde ise Allah'ın zâtı konusunu işler.

el-Meslekü's-sâni üç menhecden müteşekkil olup sıfat-ı selbiyye konusuna ayrılmıştır. Birinci menhecde tevhid konusunu inceler. Müellife göre eğer Allah parçalardan meydana gelmiş olsa en az iki parçadan oluşması gerekir. Bu parçalardan hiçbiri tam değildir. Parçaların her biri diğerine ihtiyaç duyar. İhtiyaç içinde olan varlık ise mümkün varlıktır. Vâcibü'l-vücûd hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Müellif bu hususta kelâmcı ve felsefecilerin birçok delil ikame ettiklerini söyler. Kelâmcıların konu hakkında burhân-ı temânû delilini kullandıklarını zikrederek delili çeşitli yönleriyle açıklar. Müellif özellikle temânû delili üzerinde durur. Ebû Hâşim'in (ö. 321/933) temânû delilini kesinlikten uzak bularak reddettiğini bu nedenle Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin (ö. 508/1115), Ebû Hâşim'i tekfir ettiğini, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) delili iknâi olarak kabul etmesinden dolayı hücumu uğradığını, kendisine hakaret edildiğini, doğu hükümdarı Şâhruh'un (ö.1447) Teftâzânî'yi susturmak için tartışma planladığını ancak tartışma gerçekleşmeden Şâhruh'un öldüğünü ve bunun da Teftâzânî'nin kerametlerinden olduğunun bazı eserlerde yazıldığını ifade eder ancak eser ismi vermez.

İkinci menhecde Allah'ın cihet, mekân, cisim, cevher ve arazdan uzak olduğu hususunu ele alır. Bu konuda Ehl-i sünnet'in ittifak halinde olduğunu vurguladıktan sonra muhalif görüşlere yer verir. Üçüncü menhecde Allah'ın vasf-ı hâdis ile ittisaftan münezzehe olduğu hususunu ele alır.

el-Meslekü's-sâlis sıfatlar hakkındadır. Bir mukaddime ve altı menhecden oluşur. Mukaddimedede erbabı kelâm nezdinde vücûdî sıfatlardan başkasına sıfat değil na't denildiğini belirten müellif Ehl-i sünnet'e göre Allah'ın zâtı üzerine zâid sıfatlarının olduğunu, Mu'tezile ve Felâsife'nin ise Ehl-i sünnet'e muhalefet ederek sıfatların zât üzerine zâid olmadığına kanî olduklarını ifade ettikten sonra delil ve karşı delilleri sıralar.

Birinci menhec Allah'ın ilim sıfatı hakkındadır. Akıl sahiplerinin tamamı Allah'ın ilim sıfatı ile muttasıf olduğu konusunda hemfikirken kudemâ-i felâsife içinde küçük bir grubun (şirzime-i kalîl) bu konuda muhalif olduğunu ifade ettikten sonra çeşitli meselelere değinir ve daha sonra "Tezyil" başlığı altında ilm-i nücûma temas eder. Bölümde verilen bilgilere göre

ilm-i nüçûm Hz. İdris zamanında meşrû iken daha sonra nesh edilmiştir. İkinci menhec Allah'ın kudreti hakkındadır. Allah'ın kudretinin sonsuzluğu üzerinde durur ve bu konuda Ehl-i sünnet'e muhalif altı grup sayar. Bunlar, Felsefeciler, Saibe ve Müneccimûn'dan bir fırka, Seneviyye, Nazzâm (ö. 231/845) ve tâbîleri, Ebü'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319/931) ve tâbîleri ve Cübbâiyye'dir. Üçüncü menhecde hayat, dördüncü menhecde semî ve basar, beşinci menhecde irâde, altıncı menhecde kelâm sıfatı üzerinde durur. Allah'ın mütekellim olduğunu bu hususun enbiyâ vasıtasıyla tevatüre ulaştığını zira enbiyanın Allah'tan emir aldığını dolayısıyla tüm dinlerin konu hakkında ittifak üzere olduklarını ancak kelâm sıfatının keyfiyeti konusunda farklı fikirlerin bulunduğunu ifade eden müellif, "Allah kelâm sıfatı ile emreder ya da yasaklar. Bu emir ve yasaklar Arapça ile olduğunda Kur'an, Yunanca ile olduğunda İncil, İbranice ile olduğunda Tevrat ve Süryanice ile olduğunda ise Zebur'dur." der.

el-Meslekü'r-râbî sem'iyat; nübüvvet, meâd, imamet ve hilâfet hakkındadır. Meâd konusu bu bölümde zikredilmiş olmakla birlikte bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Bölüm yedi menhecden oluşur.

Birinci menhec nübüvvet hakkındadır. Müellif nebî ve resûlün tanımını verir. Buna göre nebî, kendine vahiy yoluyla bildirilen hususları tebliğ için gönderilen kişidir. Resûl ise kendisine müstakil şeriat ve kitap verilen nebîdir. Yahudiler'in cumhuru ile Hıristiyan ve Mecûsîlerin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetini inkâr ettiklerini, bunlardan diğer bir kısmının ise şirk ve dalâletin Araplar arasında yaygın olduğunu bundan dolayı Hz. Muhammed'in sadece Araplar'a gönderildiğini söyleyerek nübüvvetinin evrenselliğini kabul etmediklerini ifade eder. Akabinde mûcize için bir bölüm açar ve mûcizenin tanımı üzerinde durur. İkinci menhec enbiyânın ismet sıfatları hakkındadır. Müellif Müslüman imamlara göre ismetin Allah'ın mâsum kişide günah yaratmamasından ibaret olduğunu ifade eder. Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre enbiyâ büyük ve küçük günahlardan korunmuştur. Bu zâtlardan zuhur eden günahlarda kasıt unsuru yoktur. Mezkûr günahlar yanılma ya da unutmaya sonucunda meydana gelirler.

Üçüncü menhec Hz. Muhammed'e (s.a.v.) tahsis edilmiştir. Burada onun risâleti ve faziletlerini ele alır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini, peygamberlik halkasının sonuncusu olduğunu, tüm insanlara gönderildiğini, diğer şeriatları nesh ettiğini ve Kur'an'ın özellikleri gibi konular üzerinde durur. Dördüncü menhecde melekler konusunu inceler. Meleklerle inanmanın vücûbiyetini vurguladıktan sonra onların mahiyetlerine değinir. Beşinci menhecde cin ve şeytan konusunu işler. Kâdî Ebû Bekir'den (ö. 403/1013) naklen, Hz. Îsâ'nın Allah'tan niyazda bulunarak şeytanın insandaki yerini öğrenmek istediğini, bu dileği kabul olduğunda, şeytanın insan başına benzeyen başını insanın kalbi üzerine koyduğunu Allah'ı zikredince kalktığını ama zikirden gaflet edince tekrar başını insan kalbi üzerine koyduğu şekliyle gördüğünü ifade etmiştir. Cinlerin insanlara musallat olduklarını anlatmak için İmam Siğnâkî'nin (ö. 714/1314) *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*'sinde zikredilen bir olayı nakleder. Anlatıya göre, Sadrû'l-İslâm Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) kendinden büyük kardeşi namaz esnasında bir canlı öldürmüş, bu olay üzerine kendisine cinler musallat olmuş, hiçbir organını hareket ettiremez hale

gelmiştir. Tıpta çare bulunamaması üzerine erbabı arasında bilinen usûl ile kendisine musallat olan cin razı edilmek sûretiyle tedavi edilmiştir.

Altıncı menhecde evliyânın kerametini işler. Konuya bir mukaddime ile başlar ve velinin tanımını yapar. Tanıma göre veli; Allah Teâlâ ve sıfatlarını bilip ibâdete devam eden, günah ve şehvî duygulardan kaçınan, tamamıyla Allah'a yönelen mü'min ve müttaki kişidir. Daha sonra keramet ve mucize farkına değinir. Yedinci menhecde sihir ve benzeri konuları açıklar. Sihir, kötü tabiatlı kimselerden (nüfûs-u şerîre) bazı özel fiiller göstermek sûretiyle hâsıl olan hârikulâde hallerden ibarettir. Sihir, âyet ve hadislerde konu edildiği üzere gerçektir. *Kenzü'l-esrâr'*a atıfta bulunarak sihrin çeşitlerini izah eder. Simya, kimya, tılsım, ilm-i vefk, azâim, havâssü'l-hakâyık gibi konulara değinerek nazarın gerçek olduğunu açıkladıktan sonra rüya konusu ile bu faslı bitirir.

el-Meslekü'l-hâmis âhiret konularını kapsar. Bir mukaddime ve dokuz menhecden ibarettir. Müellif mukaddimeye âhiret hayatına inanmanın gerekliliğiyle başlar. Ruhun hakikatinden bahseder. Bazı fıkıhçıların ruhtan bahsetmeye cevaz vermediklerini söyler. Âyetlerde geçen ruh hakkında Cibril'in, meleklerden daha yüce ve özel bir varlığın veya Kur'an'ın kastedildiği hususundaki görüşleri zikreder. Ruhun Kur'an'daki farklı kullanımlarına dikkat çeker. Bu kapsamda ruh hakkında üç yüz civarında farklı görüşün olduğunu vurgular. Bunlardan tercihe şâyân olan üç görüşü ele alarak inceler.

Birinci menhecde kıyâmet, haşr, neşr ve meâd-ı cismânî ele alınmıştır. Kıyâmet; kıyam mânasında mastar olup kıyâmet günü ölümlerin kabirlerinden kalktıkları vakitten ibarettir. Başka mânalar tercih edenler de olmuştur. Kıyâmetin ayrıca Kur'an'da yevmü'l-cezâ, yevmü't-telâk, yevmü'l-cum'a, yevmü'l-mîâd, "yevmü'l-ba's, yevmü'l-hisâb, yevmü'l-hâkka, yevmü't-tenad ve yevmü's-sâat gibi on ismi vardır ki bu isim çokluğu onun büyüklüğüne işaret eder. Neşr ölümden sonra yaratma ve diriltme demek olup hesap yerine oradan da cennet ve cehenneme sevk mânasındadır.

Meâd bazen ruhun bedenden ayrılması zamanında başlayıp cennet ehlinin cennete cehennem ehlinin ise cehenneme gideceği vakte kadar olan olaylar, bazen de ruhun bedenden ayrılmasından sonsuza kadar âhirette cereyan edecek durumlar için kullanılır. Daha farklı görüşlere de yer verir. Ehl-i sünnet'in çoğunluğuna göre ise meâd, ruhun bedenden ayrılmasından sonra tekrar bedene dönüşünden ibarettir. İkinci menhecde ruhun bedenden ayrılmasından sonraki durumu ele alınır. Burada Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin görüşüne yer verir. Buna göre Nesefî ruhları beş başlık altında inceler:

1. Nebîlerin ruhları. Dünyadaki sûretlerine benzerler, güzel yiyecek ve içeceklerle ödüllendirilirler.
2. Şehitlerin ruhları. Kendilerine cennet nimetleri ikram edilir.

3. İtaatkâr mü'minlerin ruhları. Cennette bulunurlar ancak cennet nimetlerinden men edilirler. Cennet nimetlerine bakmakla lezzet alırlar.

4. Günahkâr mü'minlerin ruhları. Bunlar sema ve arz arasında gezinirler.

5. Kâfirlerin ruhları. Cehennem tabakalarından siccînde bulunurlar.

Üçüncü menhecde kabirde sorgu, kabir azabı ve kabir nimeti hakkındadır. Kabirde ölüle-
rin diriltilmesine ve melekler tarafından sorgulanmasına inanmak zarûrât-ı dîniyyedendir. Ehl-i
hak bu konuda görüş birliğinde olup ruhların kabirde bedene dönmesi hususunda ise tevakkuf
etmişlerdir. Bu meyanda Cehmiyye, Dırâr b. Amr (ö. 200/815 [?]), Bişr b. el-Merîsî (ö. 218/833),
İmâmîyye'den bazıları ve Mu'tezile'nin bir kısmının itirazlarını hatırlatır ve bunlara cevap ve-
rir. Kabirdeki sorulara kimlerin muhatap olacağı konusunda ihtilâf olduğunu söyler. Kendisi de
nebîler, sâlihler, gaziler, şehitler ve aşere-i mübeşşere gibi bazı insanların bu sorguya dâhil ol-
madıklarını beyan ettikten sonra Ehl-i sünnet'in kabirde azap ve suâlin varlığı konusunda itti-
fak halinde olduklarını belirtir. Dördüncü menhec amel defterleri hakkındadır. Bazı âyetlerden
hareketle amel defterlerinin varlığından ve bunların sağ veya soldan verilmesi hususundan
bahseder. Beşinci menhecde mizan ve amellerin tartılması konusunu işler. Bu konudaki bazı
farklı görüşleri ele alır. Altıncı menhecde sırat konusunu değerlendirir. Birden fazla sırat oldu-
ğunu ve hesaba çekilmeyecek olanlar hariç herkesin en büyük sıratından geçeceğini, en büyük
sırat üzerinde yedi adet köprü (kantara) olduğunu ifade eder. Yedinci menhec Hz. Muham-
med'in (s.a.v.) havzı ve şefaati hakkındadır. Meleklerin ve insanlardan bazı temiz kişilerin Al-
lah'ın izniyle günahkârlara şefaati edeceği hususunda Ehl-i sünnet'in fikir birliği içinde oldu-
ğunu vurgulayarak Mu'tezile'nin çoğunluğunun şefaati inkâr ettiğini, bir kısım Mu'tezilî alimlerin
ise şefaati ancak büyük günahlardan uzak duranlar, mürtekib-i kebîre olup tövbe edenler ve
bütün günahlardan uzak durup derecesini yükseltmek isteyenler için mümkün gördüklerini
ifade eder.

Şefaati çeşitlerini ele alır. Büyük şefaati (şefaati-ı uzma) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) aittir. Bu
şefaatin ayrıntılarından bahseder. Büyük şefaatin dışında diğer peygamberlerin, ulemânın,
çocukların, şehitlerin, hacıların, doğum zamanından önce dünyaya gelen (düşük) çocukların,
ashâbın ve cennet ehlinin dünyadan tanıdıkları olup cehennemde bulunan bazı kimselere
şehâdeti de caizdir. Müellif konunun devamında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) havz-ı kevserinden
bahseder. Sekizinci menhecde cennet, cehennem, hûri, gilmân, cennet ve cehennemin şu an
yaratılmış olduğuna dair konuları işler. Cennet ve cehennemin şu an mevcut olduğu hususun-
da Ehl-i sünnet'in ittifak içinde olduğunu, Mu'tezile'den Ebû Alî el- Cübbâî (ö. 303/916), Bişr b.
el-Mu'temir (ö. 210/825) ve Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Ehl-i sünnet ile aynı görüşü paylaştıkları-
nı; Dırâr b. Amr, Ebû Hâşim, Kādî Abdülcebbar (ö. 415/1025) ve Mu'tezile'nin ekseriyetinin
cennet ve cehennemin şu an mevcut olmadığı yevmü'l-cezada yaratılacağı görüşünü benimse-
diklerini söyleyerek Ehl-i sünnet'ten ayrıldıklarını vurgular. Dokuzuncu menhecde imâmet ve
hilâfet bahislerine değinir. İmâmetin tanımıyla konuya girer. Nübüvvetten sonra halîfe seçme-

nin vacip olduğu hususunda Müslüman tâîfelerin görüş birliğinde olduklarını bunu da kitap, sünnet ve icmâ ile isbât ettiklerini belirtir. Konunun önemine binâen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatını müteâkiben Müslümanların halîfe seçme konusunda acele davrandıklarını, imam seçmenin gerçekliğini kabul etmeyenleri Hanefî mezhebine mensup bazı âlimlerin tekfir ettiğini beyan eder.

Ashâbın fazileti konusunda bazı âlimlerin ayırım yapmadığını ancak çoğunluk tarafından bu görüşün doğru bulunmadığını söyler. Kādî Âyâz'ın (ö. 544/1149) "*İkmâl*" adlı eserinde, Ebû Mansûr el-Bağdâdî'den (ö. 429/1037-38) naklen fazilet sırasını Hulefâ-yi erbaa, Aşere-i mübeşşere, Ehl-i Bedir, Ehl-i Uhud ve Ehl-i Bey'atı'r-ırdvân şeklinde verir. Farklı sıralamaların varlığını da vurgular.

Son olarak iman ve İslâm'a değinir. Ehl-i hak nazarında iman lisanın değil kalbin fiilidir. Amel imana dâhil değildir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) imanın lisanın ve kalbin fiilinden oluştuğunu söyler. Bazıları ise imanın fiil-i kalp, fiil-i lisan ve fiil-i erkândan oluştuğunu ifade etmişlerdir. Selefin çoğunluğunun, hadisçilerin tamamının, kelâmcıların kahir ekseriyetinin, İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfî (ö. 204/820), Evzâî (ö. 157/774) Havâric ve Mu'tezile'nin bu görüşte olduğunu ifade eder. İman ve İslâm kabul ve itiraf manasına geldiklerinden eş anlamlıdır. Bundan dolayı her mü'min Müslüman ve her Müslüman da mü'mindir. İmanın artması eksilmesi konusuyla kitabını sona erdirir.

Son kertede klasik bir kelâm kitabı olan *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkîfi'l-makâsidi'l-yakîniyye* alanında yazılan ilk Türkçe eser olması, kullanılan dilin genel itibariyle anlaşılabilirliği, devrinde geniş ilmî kesimlerden rağbet görmesi ve müellifinin sahasındaki yetkinliği gibi özellikleri açısından kelâm alanında ihtisas yapanlar için önemli bir eserdir.

Kaynakça

- Ayverdi, Semiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1975.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967-1972.
- Karaçoban, Ethem. *Abdülbaki Arif Efendi'nin Menahicü'l-Usul'ü ve Kelâmî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin Efendi. *Tufhe-i Hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmûd Kemâl. İstanbul: y.y., 1928.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Abdülbâki Ârif Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/195-198. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Değerli Türk Âlimi ve Güzel Sanatlar Üstadı Abdülbaki Arif Efendi". *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 22/ 85 (1958), 101-115.